

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 321.01 (347.191.4:124.1):(329:321.15)
DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i33.1049>

В. А. Воробйов

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6696-9066>

аспірант кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

**ПОЛІТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ІЗ СОЦІАЛЬНОГО ХАОСУ:
ПАРТІЇ МІЖ ОЛІГАРХІЄЮ ТА САМООРГАНІЗАЦІЄЮ**

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема, яка досліджується у статті, полягає у тому, що штучне конструювання політичних партій в Україні на основі вузькогрупових інтересів (переважно олігархічних) заважає самоорганізації соціальних груп задля представництва власних інтересів у політичному просторі. Водночас у публічному просторі нав'язується думка щодо перехідного суспільства як «соціального хаосу», нездатного до самоорганізації. Натомість під час революційних подій 2004 року («Помаранчева революція») та 2013–2014 років («Революція Гідності») українське суспільство продемонструвало здатність до високого ступеня самоорганізації, а отже, має значний потенціал для інституціоналізації політичних партій на основі реальних інтересів соціальних груп.

Дослідження представницької ролі політичних партій, партійних систем і партійної політики актуалізуються у пострадянських країнах через формування партійної олігархії, персоналізацію партійних проектів, надмірну увагу партійних еліт до комунікативних технологій під час електоральних змагань, недостатній рівень активності партійних проектів у міжвиборчий період, включно із розбудовою мережі місцевих осередків тощо. Партії переважно постають як штучні утворення елітних прошарків (зокрема олігархії, бюрократії та медіакратії), а не результат політичної інституціоналізації соціальних груп, які самоорганізуються навколо певної ідеології.

Визначимо дилему розвитку політичних партій в Україні: «олігархія vs самоорганізація». Партійні проекти, створені за підтримки олігархії, бюрократії та медіакратії, спотворюють систему політичного представництва. Замість суспільного (національного) інтересу вони фокусують увагу на захисті власних вузькогрупових та егоїстичних інтересів. Вирішення цієї проблеми неможливе без активізації політичної участі громадян щодо

партійного будівництва, вироблення механізмів соціальної згуртованості та самоорганізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Специфіка функціонування політичних партій у пострадянському просторі визначається у працях А. Кройтора, Н. Бедрок, Б. Філатова, К. Одарченко, ін. Б. Філатов відзначає специфіку інституційної трансформації неоконсервативних і патріотичних політичних сил. Він говорить про «зміни у політичному представництві багатьох країн ЄС під впливом міграції, економічної кризи, популізму та націоналізму та необхідність урахування цього досвіду у вітчизняній політиці» [9].

А. Кройтор і К. Одарченко акцентують увагу передусім на внутрішньопартійних відносинах. А. Кройтор визначає роль внутрішньопартійних відносин як чинника політичних трансформацій в Україні. Він зазначає: «Однією з головних небезпек у діяльності політичних партій виступає їх перетворення на інструмент реалізації інтересів порівняно невеликого кола осіб, що здійснюють безпосереднє партійне керівництво. У такому випадку пересічні члени партій фактично позбавляються впливу на прийняття партійних рішень, реалізацію партійної програми та політики, процедуру висування кандидатів у депутати різних рівнів» [4]. На думку К. Одарченко: «Місією політичних партій – стати ініціатором і провідником новітнього політичного дискурсу щодо сутності та напрямків суспільного розвитку у сучасних умовах, гарантом політичного діалогу й інституційної взаємодії задля суспільного розвитку» [6]. Н. Бедрок, визначаючи роль партій у забезпеченні політичного представництва, зазначає: «У сучасних умовах електоральний процес перетворюється на ефективний спосіб легітимації влади, а політичною інституцією, яка формує політичну еліту та висуває політичних лідерів, виступають політичні партії. Відповідно, до ознак сучасних демокра-

тій належать політичний та ідеологічний плюралізм, багатопартійність, регулярні відкриті та чесні вибори. Політичні партії як складова частина політичного представництва завдяки механізму виборчих кампаній фактично монополізували процес формування політичних еліт» [1].

Серед зарубіжних дослідників політичних партій Гілат Леві (Gilat Levy) пропонує модель політичних партій, обґрунтовує роль партій у виконанні зобов'язань перед виборцями [12]. Відзначимо також працю «Політичні партії та демократія» за редакцією Ларрі Даймонда та Річарда Гюнтера [10]. У праці Вольфганга Мюллера йдеться про такі суспільні функції політичних партій, як зменшення транзакційних витрат і сприяння колективній дії [13].

Натомість недостатньо уваги приділено проблемі самоорганізації соціальних груп задля створення політичних партій як складової частини політичної інституціоналізації у перехідних суспільствах. Також необхідно посилити увагу до визначення соціальної структури пострадянських суспільств задля визначення реальних інтересів наявних суспільних груп, які мають представляти у своїй діяльності політичні партії.

Формулювання мети статті. Мета статті – визначити роль політичних партій у системі політичного представництва у пострадянських режимах. Мета реалізується через протиставлення принципів формування партій. З одного боку, принципу «зверху – вниз», за яким будуються штучні олігархічні партійні проекти, що конструюються у медіа-просторі за допомогою медіакратії. З іншого боку, принципу «знизу – вгору», тобто самоорганізації політичних партій, котрі створюються на основі реальних інтересів суспільних груп. Констатовано, що саме в Україні є приклади успішної суспільної самоорганізації задля зміни влади. Йдеться про феномен «українських майданів». Самоорганізація соціальних груп потребує інституційної підтримки, яку в умовах консолідованої демократії забезпечують передусім політичні партії. Натомість у вітчизняній партійній системі переважно панують олігархічні партійні проекти, які спотворюють систему політичного представництва. Увагу зосереджено на теоретичному вимірі партійного представництва, виявленні гіпотез щодо соціальної структури «перехідних» суспільств і потенціалу соціальних груп (класів) до самоорганізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичні партії є одним із визначальних інститутів системи політичного представництва. Вони не лише беруть участь у виборах і формуванні органів влади, їх головна функція – забезпечувати вертикальну та горизонтальну політичну комунікацію між соціальними групами та публічною владою. Розуміння та реалізація принципу самоорганізації у простір партійного будівництва передбачає

звернення до синергетичної парадигми. У ній розроблено модель інтерпретації виникнення «порядку з хаосу» (І. Пригожин). На думку Г. Селіверстової: «Методологічні підстави дослідження соціального хаосу пов'язані із синергетикою як загальнонауковою дослідницькою програмою, яка уможливило експлікацію на сферу соціального знання теорії та концепції природничих наук, зокрема теорію динамічного хаосу. На її підставі у соціальних науках була запропонована концепція «соціального хаосу», котра набула у сучасних соціально-філософських дослідженнях значного поширення. Визначено, що теорія соціальної самоорганізації формує нове бачення процесів соціальних трансформацій і змін, адже вона розкриває найважливішу роль хаосу у встановленні нового соціального порядку, що представляє собою ускладнення та розвиток соціальної системи на структурному рівні. Соціальний хаос розглянуто як необхідний і постійно присутній елемент складної соціальної системи, що самоорганізується, який сприяє її зміні та розвитку» [8].

Українське суспільство, яке знаходиться у процесі соціальних і політичних трансформацій, потребує вироблення дієвих механізмів самоорганізації, які би на основі реальних інтересів соціальних груп формували партійну політику за принципом «знизу – вгору», від суспільства до публічної влади.

Перефразовуючи І. Пригожина, стверджуємо, що вітчизняні партії потребують впровадження принципу «політичне представництво, яке виникає із соціального хаосу». На заваді цьому стають штучно сконструйовані партійні проекти. Імітуючи політичне представництво за допомогою медіа-скандалів і політичних шоу, вони спотворюють саму його сутність.

Погодимось із таким: «Партійна система є важливою складовою частиною політичної системи України. З 1998 року саме висунуті партіями кандидати отримують переважну більшість депутатських мандатів на виборах до Верховної Ради, а також значну частину місць у виборних органах влади місцевого рівня. Водночас партійна система України є дуже нестабільною. Нові партії швидко здобувають прихильність виборців і так само швидко її втрачають. Партіям, що пройшли до Парламенту, рідко вдається затриматися там більше, ніж на два терміни поспіль. Діяльність партій концентрується на головній меті: перемагати на виборах. Поза виборчим процесом активність партійних структур значно знижується» [7].

У системі політичного представництва «соціальний ліфт», який забезпечує партія для активістів, висувуючи їх кандидатами у депутати різних рівнів, на керівні позиції у публічному адмініструванні та місцевому самоврядуванні, ґрунтується на суспільній підтримці партійних програм та ідеологій.

Водночас слід погодитися з тим, що сучасні політичні партії в Україні більше уваги приділяють не ідеологіям, а комунікативним технологіям впливу на електорат [14].

Вітчизняні політичні партії незалежно від ідеології роблять ставку на лідерів і технології, а отже, розглядають громадян виключно як «електорат», абсолютно ігноруючи наявні соціальні поділи та ідентичності. Через це складно очікувати від партійних фракцій у парламенті раціональних дебатів щодо сутності та напрямків досягнення суспільного інтересу, який має стати фундаментом публічної політики.

На думку О. Куценко: «Українське суспільство тривалий період зазнає процес соціальної трансформації. Водночас досі залишаються незначеними відповіді на питання щодо суттєвих рис цього процесу, характеру та спрямованості структурування соціальних сил, адекватності теоретичних підходів, що застосовуються для його вивчення. Залежність характеру змін українського суспільства від потужних соціальних сил, які накопичуються і діють у соціальному просторі, та необхідність їх регулювання потребують розуміння цих сил, усвідомлення напрямків їх дії» [5].

Задля забезпечення повноцінного політичного представництва (принаймні такого, що не обмежується голосуванням) політичні партії мають утворюватися внаслідок самоорганізації представників різних соціальних груп, класів тощо. Нині партійна політика конструюється олігархією. Це має негативні наслідки для політичного представництва.

У пострадянських країнах, незважаючи на формальні ознаки (наявність програми, участь у виборах, партійну структуру тощо) проблематизується саме представницький аспект партійної діяльності. Реальне представництво інтересів соціальних груп підмінюється медіатизацією політики, використанням комунікативних технологій, медіа-скандалів тощо. Масмедіа стають «апостолами індоктринації» у сучасному суспільстві [11].

На думку Г. Селіверстової: «Хаос, із математичного погляду, виявляється не просто не протилежним порядку, але й таким, що має більш складний рівень порядку. Цей порядок, однак, не має звичних для нас форм рівномірності та симетричності... у сучасному суспільстві такі соціальні структури, як гра, міф не втратили своєї соціальної значущості та функції, а навпаки, перевтілюючись у різні нові форми, вони продовжують формувати самоорганізаційні механізми соціальної системи... Поняття «хаос» пов'язується не з безладом та остаточним руйнуванням, а зі складністю, невизначеністю, непередбачуваністю варіантів розвитку системи... В умовах соціального хаосу у соціальній системі починається процес самоорганізації, завдяки якому система

змінюється під впливом соціальних атракторів, що визначають шлях розвитку системи. Соціальний хаос відіграє у цьому процесі важливу роль, оскільки руйнує усталені відносини та зв'язки у соціальній системі, що дозволяє формування нових структур і відносин» [8].

Автори Зеленої книги «Ефективні партії для представництва громадян» [3] ідентифікують основну проблему партійного будівництва в Україні як невиконання партіями двох основних функцій: агрегації інтересів і їх репрезентацію через участь у політиці. Вони відзначають чотири основні причини цієї проблеми: «залежність партій від фінансово-промислових груп, недемократичність механізмів ухвалення рішень всередині партій, слабкість попиту і пропозиції раціональної політики, участь у політиці «технічних» партій» [3].

Громадяни практично не залучені до діяльності партій. Наголосимо: «Членами партій є лише 3,5 % громадян, тоді як 192 політичні сили взяли участь у останніх місцевих виборах 2020 року, що демонструє системний дисбаланс між можливостями доступу до владних повноважень і реальною залученістю громадян до процесів партійного будівництва» [2].

У короткотерміновому вимірі електоральної кампанії використання комунікативних технологій може дати певний позитивний результат, але дуже швидко громадяни дають таким проектам негативну політичну оцінку. Відзначимо: «Опитування Центру Разумкова (осінь 2020 року) свідчить, що 73,2 % громадян не довіряють політичним партіям, а згідно з опитуванням Національного демократичного інституту 33 % громадян не мають позитивного ставлення до жодної із політичних партій. За цієї ситуації, політичні партії в Україні не можуть бути інструментом розвитку демократії та представництва інтересів народу...» [2].

Теорія соціальної самоорганізації, хоча й не є сьогодні науковим мейнстримом, дозволяє визначити роль соціального хаосу у процесі забезпечення політичного представництва. Така потреба, безумовно, є у суспільствах, які знаходяться у процесі соціальних і політичних трансформацій. Увага до соціальної самоорганізації дозволяє виробити дієві механізми подолання монополії «партії влади» (яка раніше уособлювалася бюрократією, а у сучасних умовах репрезентована олігархією та медіакратією) у партійні політиці та політичному представництві загалом. Теорія соціальної самоорганізації передбачає переведення фокусу дослідницької уваги зі штучних конструкцій політичного простору до реальних процесів, які відбуваються у суспільстві. Якщо використовувати метафору вітчизняних протестів: зі «сцени», де виступають політичні актори до «майдану».

Дослідження самоорганізації як основи політичного представництва перехідного суспільства

неможливе без визначення структури сучасного суспільства, наявних соціальних подлів. Самоорганізація у перехідних суспільствах виступає спонтанним процесом формування політичного представництва з соціального хаосу, який виражається у інституціоналізації політичних партій і їх діяльності на основі інтересів соціальних груп (класів).

Погодимось з О. Куценко: «Соціальна трансформація є проявом самоорганізації суспільства як природно-історичного процесу, у якому поєднуються як еволюційні, так і біфуркаційні моделі розвитку» [5].

Одним із підходів до соціологічної інтерпретації соціальної структури є класовий підхід. Відзначимо: «Ідея класу представлена як ідея незавершеного, рефлектуючого соціального актора у соціальному світі, що постійно відтворюється й оновлюється... у сучасному українському суспільстві діють і прагнуть підсилити свій діяльнісно-структурний потенціал, принаймні, три класи, що становляться на мезорівні соціального простору й у яких процеси структурування починають перебільшувати. Це внутрішньо неоднорідні класові формування бізнесменів-підприємців, фахівців-інтелігенції та робітників, які мають суттєво різний діяльнісно-структурний потенціал, соціальну свідомість, життєві шанси й орієнтовані на різні моделі суспільного устрою. Виділено також слабкі процеси класоутворення у соціальному середовищі селян і фермерів, одні з яких знаходяться ще на початковій стадії свого соціального становлення, тоді як перспективи інших сьогодні ще не визначилися» [5].

Таким чином, дослідження соціальної структури суспільства включно із використанням класового підходу, визначення соціальних перспектив кожного із класів на основі самоорганізації є важливою складовою частиною теорії політичного представництва. Теорія самоорганізації пропонує альтернативу штучному конструюванню політичного представництва, дозволяє зробити наголос на реальних інтересах класів у відносинах із публічною владою.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження ролі політичних партій у забезпеченні політичного представництва, слід зазначити таке. По-перше, одним із основних інститутів політичного представництва є політичні партії, які у демократичному суспільстві виступають посередником між соціальними групами (класами) та публічною владою. У перехідних суспільствах ситуація кардинально інша. Партії у переважній більшості постають як штучні утворення, відірвані від реальних інтересів соціальних груп. Вони лише посилюють відчуження суспільства та влади, участь у їх діяльності громадян є катастрофічно низькою. По-друге, партійні проекти використовують масмедіа (медіа-скандали, політичні шоу) та комунікативні тех-

нології задля впливу на громадянську думку під час електоральних кампаній. По-третє, альтернативою олігархічній моделі діяльності політичних партій, яка посилюється олігархічними медіа, може стати самоорганізація соціальних груп із подальшою політичною інституціоналізацією.

Теорія самоорганізації у дослідженні політичного представництва передбачає визначення реальної структури українського суспільства (зокрема й на основі класової теорії), інституціоналізацію партій на основі захисту цих інтересів, парламентські дебати між фракціями задля визначення суспільного інтересу та подальшу його реалізацію у публічній політиці.

Література

1. Бедрак Н.М. Партії як інститут політичного представництва. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 274–280.
2. Для реального представництва інтересів громадян необхідне реформування законодавства про політичні партії. *Institute Respublica: веб-сайт Всеукраїнського громадського об'єднання «Інститут «Республіка»*. URL: <https://inrespublica.org.ua/bez-kategoriyi-uk/dlya-realnogo-predstavnytstva-interesiv-gromadyan-neobhidne-reformuvannya-zakonodavstva-pro-politychni-partiyi-eksperty.html/>
3. Ефективні партії для представництва громадян: Зелена книга. Київ: ГО «Центр UA», 2019. 31 с.
4. Кройтор А.В. Внутрішньопартійні відносини у процесі посткомуністичних трансформацій. *Актуальні проблеми політики*. 2013. № 48. С. 301–308.
5. Куценко О.Д. Діяльнісно-структурний потенціал трансформаційного процесу: до розробки концепції класоутворення: автореф. дис. ... докт. соціолог. наук: 22.00.01. Харків, 2001. 36 с.
6. Одарченко К. Інституційна взаємодія задля суспільного розвитку: місія політичних партій. *Politicus*. 2021. Вип. 3. С. 69–74.
7. Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку. Київ: Центр Разумкова, 2020. 104 с.
8. Селіверстова Г.С. Хаос як предмет соціальної філософії: дис. ... докт. філософії: 033. Одеса, 2020. 207 с.
9. Філатов Б. Неоконсервативні та патріотичні політичні сили: специфіка інституційної трансформації. *Politicus*. 2017. Вип. 5. С. 122–126.
10. Diamond L., Gunther R. (eds). *Political parties and democracy*. Baltimore-London: Johns Hopkins University Press, 2001. 392 p.
11. Kroytor A., Yakovlev D., Aleksentseva-Timchenko K. 'Apostles' of indoctrination: ideological peculiarities of representation of religious choice of Ukraine in the system of secondary education (based on analysis of expert interviews). *Ideology and Education in Post-Soviet Countries*. 2019. № 2 (13). P. 128–146.
12. Levy, G. A model of political parties. *Journal of Economic theory*. 2004. Vol. 115 (2). P. 250–277.
13. Müller W.C. Political parties in parliamentary democracies: Making delegation and accountability work. *European Journal of Political Research*. 2000.

Vol. 37. P. 309–333. URL: <https://doi.org/10.1023/A:1007073021074>.

14. Yakovlev D., Kroitor A. Post-election situation in Ukraine: changing faces or ideological transformations? *Contemporary issues of the world community and the role of social sciences in ensuring its development*. Lviv : Liha-Pres, 2020. С. 1–29.

Анотація

Воробійов В. А. Політичне представництво із соціального хаосу: партії між олігархією та самоорганізацією. – Стаття.

У статті досліджується процес політичного представництва у перехідному суспільстві. Наголос зроблено на визначенні специфіки партійної діяльності у процесі політичного представництва. Акцентовано увагу на дилемі політичного представництва в Україні: штучне конструювання політичних партій (олігархічних партійних проєктів) за допомогою медіа-скандалів і політичних шоу у масмедіа vs. партії, які утворюються із «соціального хаосу» на основі соціальної самоорганізації та подальшої інституціоналізації. Визначено, що у вітчизняних реаліях переважає перший тип партій, а політичне представництво спотворюється монополією олігархічних груп і медіакратії, котрі підміняють суспільний інтерес вузькогруповими (егоїстичними) інтересами окремих акторів. Як ілюстрацію наведено дані соціологічних досліджень, відповідно до яких лише 3,5% українців є членами політичних партій. Також є вкрай низьким рівень довіри до партій.

Констатовано, що політичні партії виступають одним із головних інститутів політичного представництва. У країнах консолідованих демократій партії створюють мережу горизонтальних і вертикальних комунікацій між соціальними групами та публічною владою, формують фракції у парламентах задля представництва інтересів реальних груп. У пострадянських (перехідних) суспільствах більшість політичних партій штучно конструюються олігархією, активно використовують масмедіа у виборчий період задля впливу на електорат. Вони відірвані від реальних інтересів соціальних груп, лише посилюють відчуження суспільства від влади, стрімко втрачають довіру після виборів тощо. Як альтернативну модель діяльності політичних партій задля забезпечення повноцінного демократичного представництва запропоновано самоорганізацію соціальних груп із подальшою політичною інституціоналізацією у вигляді партій.

Теорія самоорганізації дозволяє визначити процес формування політичного представництва із соціального хаосу у перехідних суспільствах. Це передбачає такі етапи: 1) визначення реальної структури українського суспільства на основі класової теорії; 2) інституціоналізацію партій на основі захисту інтересів соціальних класів підприємців, інтелігенції та службовців, робітників, селян і фермерів; 3) парламентські дебати між фракці-

ями задля визначення суспільного інтересу та напрямків подальшої його реалізації у публічній політиці.

Ключові слова: політичне представництво, політичні партії, самоорганізація, соціальний хаос, олігархія, медіакратія, соціальні класи, соціальні трансформації.

Summary

Vorobiov V. A. Political representation out of social chaos: parties between oligarchy and self-organization. – Article.

The article reveals the process of political representation in a transitional society. The emphasis is placed on determining the specifics of party activities in the process of political representation. The attention is paid to the dilemma of political representation in Ukraine: artificial construction of political parties (oligarchic party projects) with the help of media scandals and political shows in the mass media vs. parties formed from “social chaos” on the basis of social self-organization and further institutionalization. It has been determined that the first type of parties prevails in domestic realities, and political representation is distorted by the monopoly of oligarchic groups and mediocracy, which replace the public interest with narrow group (selfish) interests of individual actors. The prime example is data from sociological research which shows that only 3.5% of the Ukrainians are members of political parties. There is also an extremely low level of trust in the parties.

It has been stated that political parties are one of the main institutions of political representation. In consolidated democracies, parties create a network of horizontal and vertical communications between social groups and public authorities and form factions in parliaments to represent the interests of real groups. In post-Soviet (transitional) societies, most political parties are artificially constructed by the oligarchy, actively using the mass media during the election period to influence the electorate. They are detached from the real interests of social groups, only increase society’s alienation from authorities, rapidly lose credibility after the election, etc. As an alternative model of political parties to ensure full democratic representation, the self-organization of social groups with further political institutionalization in the form of parties has been proposed.

The theory of self-organization allows determining the process of forming political representation out of social chaos in transitional societies. It involves the following stages: 1) determining the real structure of Ukrainian society on the basis of class theory; 2) institutionalization of parties based on the protection of the interests of social classes of entrepreneurs, intellectuals and employees, workers, peasants, and farmers; 3) parliamentary debates between factions to determine the public interest and directions for its further implementation in public policy.

Key words: political representation, political parties, self-organization, social chaos, oligarchy, mediocracy, social classes, social transformations.